

Intervju – Laslo Vegel, pisac: Još nijesmo naučili da je sloboda odgovornost

Razgovarala: Marija Ivanović

Poznati vojvodanski pisac Laslo Vegel prošle nedjelje posjetio je Crnu Goru. Svoj prvi boravak u Podgorici iskoristio je da oslušne bilo crnogorskog naroda u lokalnim kafićima, knjižarama i teatru jer se, kako kaže, duh jednog naroda najbolje osjeća na pijaci, u pozorištima i u kafani. Sa suprugom koja, prema riječima Vegela, strpljivo trpi njegovo traganje za ljudskim bićima, pisac je u Podgorici posjetio Maticu crnogorsku i pogledao predstavu „Everyman Đilas“ Radmile Vojvodić u Crnogorskom narodnom pozorištu...

Tokom boravka u našoj zemlji obišao je još neke gradove. Za Pobjedu, dijeli utiske o Crnogorcima i našem duhu, govori o književnosti, teatru, današnjim intelektualcima, neraskidivoj vezi sa Novim Sadom...

Vojvodani, naročito ljudi iz Novog Sada, potpuno su drugačijeg temperamentna u odnosu na temperamentni crnogorski narod. Kako ste Vi posmatrali Crnu Goru prije nego što ste se upoznali sa našom kulturom, a kako je posmatrate danas kada smo Vam postali bliži?

- Odmah da kažem, ja sam neko ko se cijelog života borio protiv

stereotipa. Nije mi u prirodi da razmišljam na takav način. Zbog toga nijesam ništa ni očekivao prije nego što sam došao u Crnu Goru, ni dok sam čitao vaše pisce, ni dok sam upoznavao i sticao prijatelje Crnogorce kojih ima puno u Vojvodini... Izbjegao sam crnogorsku stereotipiju. Kao što svaka zemlja ima specifičnosti u kulturi i mentalitetu, tako je ima i Crna Gora. Ali, jesam primijetio jednu stvar po kojoj je Crnogorce moguće odvojiti, razlikovati od drugih... i to upravo tokom boravka na Cetinju. Sjedio sam u kafiću sa nekim prijateljima i konobar je došao da naručimo piće. Jedna prijateljica, gospođa Ljiljana Dufgran, zaželjela je tursku kafu. E, sada... Ovaj napitak ima dugu istoriju u Srbiji i nekim drugim krajevima. Nazivala se turskom kafom u Novom Sadu i drugim gradovima još osamdesetih godina. Onda je došao rat sa Bosnom, pa je promijenila naziv. Oni koji su bili „umjereni patrioti“ rekli su da je to od sada domaća kafa, a oni „velikani patrioti“ su je nazvali srpska kafa... Uglavnom, na Cetinju, moja prijateljica nije znala kako da naruči, pa je rekla da želi kuvanu kafu. Konobar je pitao misli li na tursku kafu, što je ona i potvrdila. „Naravno, dok god ima Turske, imaćemo ovu kafu“, odgovorio je konobar. I na sve to jedan mladić za susjednim stolom nam kaže: „Znate, mi u Crnoj Gori možemo i dalje da je nazivamo turska kafa, zato što nad nama nikada nijesu vladali Turci, makar po slobodi.“ (smijeh) To je nešto što

sam naučio o Crnoj Gori i toj samosvijesti Crnogoraca. To se ne može pronaći u knjigama i može se naučiti samo u kontaktu sa ljudima.

Pisac i grad, to je u književnosti jedna vrsta posebne veze i odnosa. Mnogi veliki pisci bili su vezani za neki njima važan grad, opjevali njegove ljepote i sjenke, sačuvali njegove tajne, obesmrtili ili uništili njegove mitove. Imate li ovu vrstu odnosa prema Novom Sadu?

- Naravno. Novi Sad je moj grad. Ja teško mogu živjeti sa njim, ali mi je još teže živjeti bez njega. Prvi roman koji sam objavio „Memoari jednog makroa“ (1968), u prevodu Aleksandra Tišme sa mađarskog na srpski jezik, zbiva se u Novom Sadu. Od tada, u romanima, esejima, mnogo pišem o Novom Sadu. Ali, najviše o njemu govorim u posljednjoj knjizi „Neoplanta, ili Obećana zemlja“ koja će uskoro izaći u izdanju „Akademske knjige“. Knjiga je objavljena na mađarskom jeziku u Budimpešti, a sada će izaći njen prvi prevod na srpski. Mladi mađarski reditelj Andraš Urban režirao je pozorišnu adaptaciju romana. Predstava će sada biti prikazana u okviru „Sterijinog pozorja“. Urban je prošle godine kod vas u Crnoj Gori dobio nagradu na Festivalu internacionalnog alternativnog teatra (FIAT) za komad „Grad demona“. Nadam se da će i moja „Neoplanta“ u njegovoj režiji privući pažnju Crne Gore, da će gostovati na festivalima. U romanu „Neoplanta“ još dublje sam ušao u temu grada i pisao o traumi Novog Sada. Iako mnogi misle da tu vlada neka multikulturalna idila, to nije tako. Od Avara, preko Turaka, potom Srba, Mađara, svi su uvijek htjeli Novi Sad... To nije istorijski roman, nego roman o istoriji. Mnogo je zaboravljenih i opljačkanih grobova, tragedija i sakrivenih stvari ostalo u novosadskoj istoriji, a Novi Sad jeste za većinu ljudi uvijek bio poput obećane zemlje. Mnogi Crnogorci i brojni drugi narodi dolazili su u ovaj grad kao u obećanu zemlju, ali to je ostao samo san.

Nacionalizam jača širom Evrope, naročito u zemljama koje su se našle pred vratima Evropske unije. Je li u pitanju strah malih nacija da će nestati u Uniji ili nešto drugo?

- Da, to je to samozavaravanje da će identitet biti izgubljen. Evropska unija koristi 27 zvaničnih jezika. I najmanja nacija u Evropskom parlamentu, kao i u svim komunikacijama sa institucijama EU, može da koristi svoj jezik. Evropska unija je zapravo pravi primjer za nas na Balkanu kako se poštuje identitet. Unija je spas najviše za zemlje koje nemaju dobro utemeljene demokratske vrijednosti i tradiciju, zato što ubrzava demokratizaciju, jača institucije i snaži pravnu državu. Čini mi se da za nas na Balkanu, na periferiji Evrope, ulazak u EU može biti jedino veliki dobitak. I to je potrebno jasnije i glasnije reći. Ovim ne mislim na evropski orijentisane intelektualce koliko na partije i političare koji se moraju jasnije izjašnjavati o ovom pitanju...

Kad ste već pomenuli intelektualce i njihovo djelovanje u javnom prostoru – čini li Vam se da je nestalo refleksivnog pisanja, a da su intelektualci, umjetnici i drugi ljudi od javne riječi sve više počeli bježati u naizgled angažovane tekstove, banalnosti i „borbeni politički šund“?

- Intelektualci su jako heterogena grupacija. Tu ima različitih kategorija koje je teško i pobrojati – od udvoričkih intelektualaca, do hermetične grupe ljudi koji se ne brinu o svijetu, već samo o svojoj duši... Intelektualaca ima svakakvih. Ima istine u onoj rečenici Mirka Kovača: „Elita je gora od rulje.“ (smijeh) Nekada mi intelektualci uopšte ne promišljamo to što kažemo. Moja generacija i generacije bliske mojoj dugo su živjele u jednoj vrsti ograničene slobode, kada smo odmjeravali šta, na koji način i kada pojedine stvari možemo reći. Danas svako može da kaže sve ono što želi. Još nije naučeno da sloboda predstavlja i odgovornost. Svaki čovjek mora da vodi računa o tome šta će prouzrokovati njegova riječ, da li njegove misli mogu prouzrokovati zlodjela ili loše posljedice po druge ljude.

Naravno da se ne zalažem za autocenzuru, ali ipak mislim da sloboda moje pesnice staje onamo gdje počinje nos drugog čovjeka. Podrazumijeva se da ozbiljni intelektualci to znaju, ali danas u žutoj štampi, na internetu, putem socijalnih mreža i drugih kanala komunikacije sloboda često ne ide uz odgovornost. U trci da se oslobode, ljudi često mnoge laži prihvataju kao slobodu. Ali, i to je škola demokratije. Mislim da će nakon izvjesnog vremena građani sami početi da uviđaju razliku

između odgovorne slobode i slobode bez odgovornosti. To je pravi izazov i mnogo teži zadatak od pukog usvajanja slobode. Problem je ono o čemu je pjevao Branko Miljković: „Da li će sloboda umeti da peva / kao što su sužnji pevali o njoj“ Hoće li to biti plemenita ili sloboda mržnje, jer, znate, i to je sloboda. Danas svako može da širi mržnju i da ne snosi nikakve posljedice. Na društvu je da se osposobi da se odupre svim ovim lažima, a ja čvrsto vjerujem da društvo to može.

Zbog interneta je nastupio suficit u informisanju. Zbog toga više niko ne može da kaže: „Ja sam nedužan, nijesam imao informaciju.“ Mi smo svi dužni i moramo da odgovaramo za greške, zato što više niko ne može da kaže da nešto nije znao. Možda je to bilo moguće prije dvadesetak godina, ali danas to nema smisla. Ponuda vijesti je ogromna, sa gomilom istina, poluistina i laži, a svaki pojedinac je primoran da izabere i odgovoran je za svoj izbor. Veliki broj građana i dalje neće da prihvati odgovornost. Znae, ako je za Miloševića onomad glasalo 104 odsto građana u Srbiji, oni danas ne mogu više da govore: „Mi nijesmo znali, nijesmo glasali, nijesmo odlučili“ Znali smo sve šta se dešavalo, u Bosni, Hrvatskoj, na Kosovu... Niko više ne smije da govori o tome da neko nešto nije znao.

Mikloš Jančo je primijetio da je biti intelektualac u diktaturi lako, zato što su pravila igre poznata. Višestranački sistemi pomutili su vode i umjesto jedne velike laži unijeli milione malih. Kako se snaći u ovakvim sistemima?

- Jančo je prepoznao suštinski problem. U jednom takvom sistemu svi smo mi znali naš problem, gdje su granice, nemogućnosti, ograničenja... Danas više ne znate sa koje vam strane puca. Vi ste slobodna meta. Takođe, intelektualna riječ je ranije imala veći autoritet. Danas njena važnost opada i mijenja oblike. Mesijanska uloga intelektualca u demokratijama polako se gubi. U pluralnim društvima više ne može da se govori u ime samo jedne istine. Sada postoje mreže istina, poluistina, neistina, i vi tu morate nekako da se snalazite i pronalazite vaše uske staze. Danas je nužda za autoironijom i autoskepsom kod intelektualaca mnogo veća. Ja nikada ne mogu da kažem da sam pronašao istinu. Mogu samo da kažem da sam je tražio. To je danas nova pozicija intelektualca. U jednopartijskom sistemu je bilo nužno da kažem: „Ja posjedujem istinu! Ja sam je pronašao!“ Danas to zvuči smiješno.

Iako brojni skeptici danas strahuju da će globalizacija i drugi moderni procesi pojesti umjetnost, ona preživljava i nadvladava sve novitete koji pokušavaju da je slome ili pretvore u nešto što nije. Ali, čini se da današnjem svijetu ne nedostaje toliko vrhunske kulture, koliko dobre kritike umjetnosti. Gdje su nestali vrsni kritičari današnjice?

- Kritičara je sve manje, a potreba za njima raste. Današnji svijet ima brži ritam koji zahtijeva brzo uočavanje problema i moderniji opis ljudskih sudbina. Publiku današnjice zanima kakav je čovjek danas, a ne čovjek prošlosti. Svakog čovjeka zanima njegova sopstvena sudbina. Ako današnje pozorište ne primjećuje koliko se brzo stvarnost oko njega mijenja, onda će se pretvoriti u čovjeka sa dugom sijedom bradom, a biti modernista sa dugom, sijedom bradom je veliki apsurd. (smijeh) Nažalost, mi taj apsurd prihvatamo, pa su književnost i teatar takvi kakvi jesu. Veliki problem je i to, čak i kad kritičara ima (a ja čvrsto vjerujem da nijesu nestali), oni su bez autoriteta. Nekadašnji kritičari imali su veliki autoritet. Kada bi ranije pozorišni kritičar napisao da neka predstava ništa ne vrijedi, to bi bio veliki problem, sale bi zjapile prazne! Danas mediji ne daju dovoljno prostora kritičarima. Fokusiraju se na kratke i popularne recenzije i vode lošu politiku da valorizuju i predstavljaju narodu neku vrstu estradne ili neofolk književnosti. Naravno, ozbiljni kritičari to ne

žele da rade. Oni se povuku i ostanu ovi drugi koji svakodnevno mijenjaju pozicije i prilagođavaju se svemu.

S druge strane, mogu shvatiti i medije. Oni pokušavaju da se izbore za publiku, da prežive i održe se na tržištu. Tu dolazimo do novog problema, problema publike. Mi više nemamo jedan srednji građanski sloj koji drži do sebe, daje novac za kulturu, plaća skuplje pozorišne predstave, kupuje knjige... Imamo oligarhe i parije, nepismene... Nemamo taj srednji sloj koji je na Zapadu temelj kulture. Ni tamo, naravno, ne čita svako knjige i ne ide u pozorište, ali postoji srednji, građanski sloj koji razmišlja svojom glavom.

Često ste pisali o balkanskim ljudima, spoju nespojivih kultura, različitostima, njihovoj patnji od viška istorije... Kako biste uopšte definisali Homo balcanicus?

-Ne samo od viška istorije, već od viška lažne istorije. Koja još nacija sa Balkana, pa i sa srednjoistočne Evrope ne tvrdi da je baš ona odbranila Evropu od Turaka? (smijeh) Mi zapravo živimo u toj lažnoj, herojskoj istoriji. Naša istorija je, nažalost, bijeda, ropstvo, sluganstvo... a mi od toga želimo da napravimo herojsku prošlost. Takođe, za Balkan je karakteristično i razmišljanje „Moja nacija je uvijek najhrabrija, a druge nacije su kukavičke“. Zbog te lažne, kič-istorije volimo sebe da prevrednujemo, a druge da potcijenimo. Istorija nas često drži u ropstvu. Moramo da budemo vrlo kritični i ironični prema svojoj istoriji kako bismo se oslobodili od njenog ropstva. U knjizi „Neoplanta ili Obećana zemlja“ pisao sam o posljedicama lažne, demagoške, operetske istorije i našoj sklonosti da postanemo njeni robovi.

Da li čovjeku Balkana možda pripada i odrednica čovjek koji zaboravlja?

-Apsolutno. Zaborav je kao dirigovana svijest. Više nam ne govore da ne smijemo izgovoriti nešto. Možete pričati, ali morate zaboraviti sve ono što je bilo destruktivno u zvaničnoj politici. I to je jedna vrsta upotrebe čovjeka i vladanja nad njime, samo na jedan suptilniji način. Danas je postalo pomodno govoriti o zajednici, a niko više ne želi pričati o individualizmu i individualnoj odgovornosti i slobodi. Ljudi na Balkanu oduvijek pokušavaju da zamaskiraju svoje krvave ruke iza interesa zajednice i skrivaju se iza grupe. To je veliko breme Balkana i snažan izvor populizma.

Ovaj Vaš pogled na individualizam podsjetio me je na nešto što ste napisali: „Pripadam generaciji koja je imala olovno teške utopije, a sada sam drvo čiji korijeni nijesu više u zemlji, nego žude ka nebu“. To znači da ste danas okrenuti ka individualnom putu i samospoznaji više nego ka velikim društvenim promjenama i kolektivnim akcijama?

- Dobro ste to povezali. Upravo se i radi o toj promjeni i vraćanju sa kolektivnog na individualni put. Tek kada čovjek istinski preispita sebe, moći će da nauči kako da razgovara sa drugima. U teroru lažne objektivnosti, subjektivnost je jedina emancipatorska snaga.

Pisac treba da ima osjećaj časti i kada ga cijeli svijet potcjenjuje

Pišete : „Život je ili nepodnošljiv ili dosadan“. Zar jeste?

-Jeste. (smijeh) Znače, vi možete da sjedite i mirno posmatrate. Onda vam postaje dosadno, zato što se stalno ponavljaju stvari. A kada ustanete i suočite se sa životom, postaje vam nepodnošljivo teško. Onda dolazi do nesporazuma, guranja na marginu, ekskomunikacije... Ovo važi ponajviše za književnost, ali i za druga zanimanja. Ako čovjek želi po svaku cijenu da spasi ljude, da nađe nove metode i učini nešto od svijeta oko sebe, on prihvata na svoja leđa teško breme koje mora nositi cijelog života...

Vrijedi li onda pišćev posao – traganje za istinom u svijetu laži, dok su oko njega stotine istina sapete u ludačke košulje?

- Vrijedi. Ipak, pisac treba da ima osjećaj časti i kada vidi da ga cijeli svijet potcjenjuje i smatra da je nevažan. Danas se možda više cijeni riječ ili djelo nekog skupštinskog poslanika, ali to ne treba da obeshrabruje pisca. Uostalom, ako dobro razmislimo, nije ni Flober mnogo više značio u svoje vrijeme. Zato, hajde da nastavimo da pišemo. (smijeh)

Svjež duh u crnogorskom nacionalnom teatru

Prvi obilazak Podgorice iskoristili ste i da pogledate predstavu „Everyman Đilas“, autorski projekat Radmile Vojvodić. Kakvi su utisci o komadu?

- Predstava mi se dopala. Izuzetno mi je drago to što jedno nacionalno pozorište ima hrabrosti da uđe u ovako savremene teme. Znače, nacionalni teatri su uvijek pomalo tromi. Ali, ova predstava je znak da tu ima nekog svježeg duha. Nekada sam bio pozorišni kritičar „Politike“, pa sam u tom periodu mnogo naučio o pozorištu. Naravno, prestao sam da pišem kritike čim mi je prvo dramsko djelo postavljeno na scenu, zato što mislim da je nespojivo da čovjek piše dok drugi režiraju

njegove komade. Još tada sam uvidio da je teatar uvijek dobar lakmus papir i da često zna da naznači kako stoje stvari ili da najavi kakve će postati.

Pozorište govori o tome kakav je jedan grad, ljudi, život kojim žive... Duh jednog naroda može se najbolje osjetiti na pijaci, u kafanama i u pozorištu. Tako da je sama činjenica da se predstava koja aktuelizuje problem ljevice nalazi na repertoaru nacionalnog teatra za mene dobar znak.

Đilas jeste crnogorska tema, ali ljevica je danas evropska tema. Postavljaju se pitanja kako danas biti ljevičar, zašto pripadati lijevoj strani, zbog čega odbiti divlji kapitalizam... Pozorište je uvijek najdirektnije pokretalo promjene i uticalo na gledalište. To je normalno i prirodno, zato što teatar postoji isključivo i direktno u sadašnjosti. Pozorište jeste sadašnjost. Buduće generacije neće znati kako je izgledala ta predstava. Istina, oni mogu pogledati video snimke komada, ali suštinska bit predstave izgubljena je u bilo kojoj vrsti zapisa. Pozorište je isključivo kolektivni doživljaj, u sadašnjosti, u datom trenutku i zbog toga mnogo govori u ovom konkretnom slučaju o Podgorici, njenim građanima i njihovim razmišljanjima.

Herojske bitke Mirka Kovača

Umjesto da se priklanja istini, današnja elita je sve više povlađivačka. Kao što ste primijetili u jednom intervjuu – poslije smrti Mirka Kovača, njega su najviše veličali ljudi suprotni njemu, potpuni komformisti...

- Postoji jedna generacija, moja i nešto starija od moje, koja se morala suočiti sa svijetom i reći istina o njemu. Takvoj generaciji pripadao je Mirko Kovač. Mislim da je mizerno samo slaviti Mirka Kovača, a ponašati se komformistički. Mirko Kovač je vodio svoje bitke. To su bile herojske bitke jednog velikog čovjeka. Malo je dvolično hvaliti Mirka Kovača, a da pri tome ne vidimo današnju stvarnost i ne kritikujemo je kao što je to on činio. Za mene bi istinska pohvala Mirku Kovaču bila u tome da čovjek bude još kritičniji nego on, u današnjici. Samo to.

Književnik, dramski pisac, kritičar

Prozni i dramski pisac, esejista i kritičar Laslo Vegel rođen je u Srbobranu 1941. godine. Studirao je mađarski jezik i književnost na novosadskom i filozofiju na beogradskom Univerzitetu. Bio je novinar novosadskih časopisa Új Symposion i Polja i zagrebačkog Prologa, glavni urednik novosadske Tribine mladih, urednik subotnjeg kulturnog dodatka lista Magyar Szó, dramaturg Televizije Novi Sad, stalni pozorišni kritičar lista „Politika“ i koordinator novosadske kancelarije Fonda za otvoreno društvo. Od 2002. godine živi od književnog rada. Član je Društva književnika Vojvodine, Društva Lepe književnosti (Mađarska), Srpskog P.E.N. centra i Saveza novinara Mađarske.